

Др ЂОРЂЕ ПИЉЕВИЋ

ДОПРИНОС ПЕРА СЛИЈЕПЧЕВИЋА У ОРГАНИЗОВАЊУ ДОБРОВОЉАЦА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Перо Слијепчевић потиче из краја богатог историјским догађајима, непрестаним борбама против силника и освајача, где се историјско наслеђе усменим казивањем преносило са покољења на покољење, хероика прошлости српског народа негована са посебном пажњом, нарочито љубав према слободи, правди и јунаштво и спремност на жртвовање за слободу „рода свог“. Јунаштво појединаца и храбост народа су „дограђивани“, па и улепшавани у народном предању, да се „херојска времена“ предака не забораве, млађе генерације да их наставе до коначне победе – стварања јединствене државе српског народа на његовим етничким просторима или државне заједнице југословенских народа у којој ће српски народ бити обухваћен у целини.¹

Мало је крајева међу југословенским народима, па и шире, где је слобода, самобитност и самосвојност живота и стварања тако упорно гајена и кроз историју испољавана на разне начине као на простору Војводства од Светог Саве, старе Херцеговине, и неких делова Босне, Црне Горе и старе Србије.²

Када се родио (12. јуна 1888. године у с. Самобору код Гацка), у животу су били многи учесници херцеговачких буна и устанака против Турске и Аустро-Угарске. У школи, преко јуначких песама уз гусле, причања старих ратника, рано се задојио хероиком предака и слободом за коју ће се касније и личним примером неуморно борити, као ратник до-

¹ Новак Мандић-Студо, *Земља звана Гацко*, I-II, Београд, 1995, стр. 693+637.

² Анали Филолошког факултета у Београду, VI, Београд 1966, стр. 8-99; Радован Вучковић, *Перо Слијепчевић – Изабрана дјела*, 1-2, Сарајево 1980.

броволац, писаном речју и агитацијом међу људима, као политички и културни радник, ширећи и негујући све оно што је код наших народа и у људској цивилизацији било позитивно, критикујући оштро све што је негативно у људима, политичким идејама и друштвеном развоју народа.

Српски народ се почетком XX века поново нашао на попришту великих борби против вековних поробљивача Турске и Аустро-Угарске. Тада се водила одсудна битка за његов опстанак, национално ослобођење и стварање заједничке националне државе, како су то чиниле или већ биле урадиле велике европске нације. Почетак XX века карактерише широки покрет националних и револуционарних превирања, стварања националних држава и измене унутрашњег уређења на националној и социјалној основи. Покретач тих активности била је национална и револуционарна омладина, која је и запалила прве искре борбе и била организатор и најупорнији борац за остварење идеала слободе, правде и једнакости међу људима и народима.

Као гимназијалац у Мостару и студент германистике и филозофије у Бечу, Слијепчевић је свим својим бићем прихватио идеје и борбу националнореволуционарне организације „Млада Босна”. Његова разноврсна политичка и публицистичка активност у студентским националним удружењима у Аустро-Угарској (1908-1912) дошла је до изражаја у акцијама након Анексије Босне и Херцеговине (1908) од стране Аустро-Угарске, која се ужурбано припремала да пороби словенске народе и уништи две мале независне српске државе на Балкану – Србију и Црну Гору, у којима је тадашња национално опредељена омладина видела Пијемонт уједињења српског и јужнословенских народа. Понесеност том националном идејом одвела га је 1912. године у добровољце, у црногорску војску, против Турске. Убрзо потом, Перо Слијепчевић постаје један од оних упорних и политички ангажованих посленика на окупљању и слању добровољаца у помоћ српском народу у Првом светском рату, када су дошле до изражаја и све његове организаторске способности политичара масовика и ангажованог публицисте.

Први Балкански рат (1912) дочекали су Срби као погодну прилику да се коначно ослободе све српске земље испод турске и аустроугарске власти и створи јединствена српска држава. Мобилизацији у Србији и Црној Гори одазвали су се сви који су могли носити оружје, што је подстакло Србе и друге противнике Турске и Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини и другим словенским земљама под туђином да се јављају у добровољце. Из Босне и Херцеговине, и других крајева под Аустро-Угарском, одлазили су добровољци у мањим или већим групама у регуларне јединице Србије и Црне Горе или у посебне добровољачке јединице. Њима су се прикључили и добровољци, у првом реду Срби, из европских и прекоморских земаља у које су били емигрирали из политичких или економских разлога.³

³ Добровољци у црногорској војсци сврстани су у племенске (територијалне) јединице и подијељени у три групе: 1) добровољци из пограничних крајева

Добровољачки покрет је кроз историју носио печат свог времена, а стар је колико и ратови и борба потлачених и понижених. Везан је за људе чиста карактера и љубави за правду и срећу човека. Јављао се и на разне начине испољавао кроз достигнути цивилизацијски миље времена и односа снага у појединим друштвима, нарочито у крајевима и народима где су са посебном пажњом неговани и делом потврђивани јунаштво, правда и слобода човека. У историји цивилизације много дуже трају нетолеранција, нетрпељивост, деспотизам и други пороци човека против којих се боре тако опредељени људи, који немају други циљ осим слободе и правде за коју се боре.

У Источном одреду црногорске војске, који је имао три групе батаљона, било је доста добровољаца из Херцеговине. Овај одред, као регуларна јединица, није имао довољно људства и војне технике да оствари постављене војне задатке, али су му то омогућили добровољци који су попуњавали његове редове и посебне добровољачке јединице које су дејствовале самостално и са овим Одредом против непријатеља на правцу наступања.⁴ На територији Доњих Васојевића било је пред рат спремно шест добровољачких батаљона, потребно наоружање и старешински кадар.⁵ Ове снаге су блокирале Беране и спречиле турску војску (3.000 војника) из тог града и одреде Шиптара из Метохије и Албаније да угрозе главнину снага Источног одреда, који је наступао у правцу Метохије и Скадра.⁶ Ослобођени су Пећ (30. октобра 1912) и Бијело Поље (11. новембра 1912) у коме је као посада остављен један број добровољаца и батаљон Колашинске бригаде.⁷ Од новопридошлих бораца формирана су три добровољачка батаљона,⁸ чијом је упорношћу и борбеношћу ослобођен знатан део старе Рашке (Санцака) и са те територи-

Рашке (Санцака) и Васојевића; 2) из ослобођених крајева од црногорске војске (највише са простора Бијелог Поља) и крајева где је продрла црногорска војска; 3) са територија под аустроугарском влашћу – Херцеговине, Босне, Далмације, Боке Которске и других крајева са већинским српских становништвом.

⁴ Митар Ђуришић, *Добровољци у црногорској војсци у њоку Првог балканског рата*, у књизи: „Добровољци у ослободилачким ратовима Срба и Црногораца”, Београд 1997, стр. 69-70.

⁵ Доњовасојевићка бригада имала је 3.200 војника под командом Лакића Војводића.

⁶ Командант Јанко Вукотић главне снаге упутио је у правцу Мојковца, Бијелог Поља и Берана, делом затворивши фронт према Плаву, Гусињу, Чакору и Мокрој Гори, а мањим су уништаване турске карауле на Тари и ослобођена Пљевља.

⁷ М. Ђуришић, *Добровољци...*, стр. 71.

⁸ Формирани су Бјелопољски, Прашћански и Брзавски батаљон. Последња два су упућена у помоћ Прекотарском батаљону.

је формирану су нови добровољачки батаљони. Добровољци из Херцеговине истицали су се посебно у борбама Прекотарског одреда који се стално бројно повећавао. Те снаге су ослободиле Пљевља са јединицама српске Јаворске бригаде.⁹

У Приморском одреду црногорске војске¹⁰ било је добровољаца из разних крајева под аустроугарском и турском влашћу, међу којима и прваци „Младе Босне” Владимир Гађиновић, Перо Слијепчевић и други истакнути национални борци, као и наши исељеници, држављани неких европских земаља и Америке.¹¹

Са пуно детаља Слијепчевић је описао борбе на фронту око Скадра¹² и на Брегалници¹³ против Турака, Шиптара и Бугара и у томе до-

⁹ У 6-ој чети II батаљона овог одреда били су учесници и потомци херцеговачких устаника, који су населили после 1878. регион Никшића. Батаљоном је командовао Петар Ђурашковић. Чете су имале од 80-120 бораца, а батаљон око 500 бораца, повећавајући бројност након успешних битака. Турске снаге су побегле дубље у унутрашњост Босне. Прекотарски одред је био у саставу Језеро-шаранског батаљона Дурмиторске бригаде.

¹⁰ Командант одреда био је Митар Мартиновић. Преко 50% добровољаца било је из Боке Которске, а остали са територија под турском или аустроугарском влашћу (из Новог Сада, Книна, Кистања, Огулина, Пакраца, Госпића, Обровца, Шибеника, Загреба, Љубљане, Сарајева, Тузле, Дубровника, Мостара. Међу њима је био и један Рус, један Француз, 4 Чеха и 18 Италијана).

¹¹ М. Ђуришић, *Добровољци...*, стр. 72-73. Активношћу на фронту и другим акцијама истицали су се добровољци из Херцеговине и Приморја старе Херцеговине: Будимир Будо Граховац, Данило Мандић, Богољуб Јелић, др Бранко и Ристо Шантић, др Богдан Стајић, адвокат Анто Грубишић, калуђер и касније архимандрит Леонтије Митровић, трговац Нико Кажанегра, судија Никола Цапут, штампар Митар Лаздић, Шпиро Солдо, Бранко Радуловић, проф. Јанко Суђић, као и Чеси др Владислав Краљ, др Милан Хорн, Слоб Јарослав и Петер Арнст.

¹² Ова писма су објављивана најчешће под насловом *Скадарска војна* – „Народ”, бр. 359, год. IV, 1913, стр. 4; *Из Скадарске војне – Стари људи* – „Народ”, бр. 359, IV, 1913, стр. 4; *Исход Скадра* – „Народ”, 276, IV, (9.3.) 1913, стр. 1-2; *Исход Скадра* – „Народ”, бр. 287, IV, 1913, стр. 2; *После пада Скадра* – „Народ”, бр. 292, IV (23.4.) 1913, стр. 2-3. Нека од ових писама су објављена и у Календару „Просвјете” у Сарајеву 1914, стр. 198-203. Календар је уредио Ристо Радуловић. Објављени су текстови из листа „Народ”, бр. 276, 306, чл. *Из скадарске војне – Старици*; *Из Скадарске војне – жене*. Године 1914. издата су два броја Календара „Просвјета” са 8 и 48 страна и једно проширено издање од 290 страна. Слијепчевићу текстови су објављени на стр. 2-24.

¹³ Борбе српске војске и херцеговачких и црногорских добровољаца са Бугарима описао је у чланцима: *На Вардари* – „Народ”, бр. 300, IV, 1913, стр. 1

принос добровољаца и регуларних јединица српске и црногорске војске у балканским ратовима 1912-1913. године, хероизам и спремност и старије и млађе генерације Срба да се жртвују за слободу свог народа и његово ослобођење и уједињење у једну државу, изван калкулантских планова династија Карађорђевића у Београду и Петровића на Цетињу.¹⁴

У саставу трупа Црне Горе и Србије, или у посебним – самосталним добровољачким јединицама, борило се у балканским ратовима око 5.000 добровољаца, од којих 4.500 из Херцеговине, Боке Которске и других крајева под аустроугарском и турском влашћу, који су били настањени претежно српским становништвом. Од добровољаца исљеника из Америке формиран је посебан Самостални добровољачки батаљон од 500 бораца, који се борио у саставу Приморског одреда. Међу тим добровољцима било је 316 Херцеговаца из Билеће, Требиња, Невесиња, Мостара, Гацка, Чајничка и Рисна и других места старе Херцеговине.¹⁵

Губици добровољаца у овим ратовима били су знатни, јер највећи број њих није био војнички оспособљен за тако оштре борбе и савремени начин ратовања новим наоружањем, што је умногоме била карактеристика и за тадашњу црногорску, али и српску војску. Добровољци са иоле војничког знања одмах су укључивани у борбу, а остали су распоређивани у помоћне јединице или за посаде у ослобођеним градовима. Међутим, огромна већина добровољаца то није прихватала, већ се јављала у ударне јединице: бомбашка одељења, одељења за савлађивање жичаних и других препрека, рушење бункера и друге опасне борбене акције на линији фронта или у позадини непријатеља.

У Приморском одреду добровољци су се сналазили у првим борбеним редовима, па и Владимир Гађиновић и Перо Слијепчевић, који је доживео и описао све страхоте тог рата. Одред је наступао уз обалу јужног Јадрана и Скадарског језера према Скадру, који су браниле јаке турске снаге и одреди шиптарских добровољаца. Добровољци из овога Одрода заузели су луку Сан Ђовани ди Медуа (3. новембра 1912),¹⁶ коју су Турци напустили пред налетом добровољаца и побегли у Љеш, који су потом заузели србијански Бели орлови и црногорски Сиви соколо-

и *Бој са зевјеровима* – писмо са бугарске границе, „Народ”, бр. 301, IV, 1913, стр. 1-3. Ове текстове је потписивао са „П” и „Петронијус”.

¹⁴ Војна енциклопедија, 1, Београд 1958, стр. 491-495.

¹⁵ М. Ђуришић, *Добровољци...*, стр. 77-80. Нека друга истраживања говоре о 43 добровољаца, и то 11 из Билеће, 17 из Требиња, 4 из Гацка, 3 из Невесиња, 5 из Рисна, 1 из Чајничка и 2 из Мостара.

¹⁶ Ратну заставу је краљ Никола I Петровић предао добровољцу калуђеру Леонтију Митровићу.

ви, створивши тиме услове за ослобођење Скадра. Добровољци су се посебно истакли у борбама око Скадра, на Тарабошу, и другим ратним поприштима, када су се често одлучивале битке за поједина стратешка упоришта или насеља.¹⁷

Политичким радом међу добровољцима на скадарском фронту посебно су се истицали Перо Слијепчевић, Владимир Гађиновић и Шпиро Солдо, студенти, добровољци из Херцеговине.¹⁸ Њима се придружила и група Херцеговаца и Црногораца добровољаца из Америке, које су предводили истакнути културни радници међу нашим исељеницима, Чедомир Павић, уредник „Србобрана” из Питсбурга, и Шпиро С. Радојичић, уредник „Српског гласника” из Сан Франциска, обојица Требињци.¹⁹ Прва група добровољаца из Америке у њиховој организацији стигла је у Бар почетком (3-4) новембра 1912. и упућена је на скадарски фронт, у Добровољачки батаљон Херцеговаца и Бокела.²⁰

Слијепчевића су саборци посебно волели због његових лепих особина човека и борца. Красила га је блага нарав, доброта и људска пажња према сваком саборцу и човеку уопште, те су се добровољци из

¹⁷ М. Ђуришић, *Добровољци...*, стр. 76.

¹⁸ Илија Љубибратић, *Од Сан Франциска до Скадра*, у књ. „Добровољци 1912-1918”, I, Београд 1971, стр. 19-20.

¹⁹ У одбору за слање добровољаца били су: Илија Т. Балаћ, Лука С. Радојичић, Лазар Симов Ђурић, Владо Поповић, Симо Куртовић, Стево Горуновић, Јово Шаровић, Петар Гопчевић, Никола Граховац, Александар Гајун – сви из Сан Франциска; Крсто Милишић, Мирко Љубибратић, Мићо Гојковић, Никола Кујачић из Окленда; Ђуро Чучковић, Никола Пендо из Купертина; Томо Спремо, Ђуро Бубрешко из Витсвила. Чедомир Павић је погинуо у јединици Косте Тодоровића (1914), а Ш. С. Радојичић на Солунском фронту 29. децембра 1916.

²⁰ Међу овим добровољцима била су 23 добровољаца из требињског среза. Командант батаљона био је Михаило Марковић из Пипера, а командири чета – 2. Томо Вукомановић и 3. Лако Ангуновић, оба из Гацка. У овом батаљону били су и Владимир Гађиновић, Перо Слијепчевић, Шпиро Солдо, студенти, као и Обрен Средановић из Требиња, Јован Ђоровић из Гацка, а командир њихова вода Абаз Биједић, добровољац из Америке, са којим су дошли и Шпиро С. Радојичић, Милош Шкоро, Стево Путица, Мирко Божић, Видо Раденковић, Крсто Маслеша, Петар Вујић, Лако Кисин, Митар Спаић, Јован Лучић, Илија Гошић, Никола Даниловић, Илија Љубибратић из Требиња; Јанко Анђелић, Шпиро Мијановић и Тодор Вујовић из Билеће; Данило Мандић из Лике, Јово Лукић из Босне. Њима се придружио и Милан Бакмаз из Аргентине. Требињац. – *Добровољци 1912-1918*, II, стр. 25 и 42. У Голијском батаљону су били и Илија Говедарица, Васиљ Ушћумлић и још 45 Херцеговаца, а у Опутнорудинском 25 добровољаца из Херцеговине.

разних крајева „брзо зближили с њим и дружили”. Једноставно и јасно, „готово редовно приказивао је прилике и догађаје у свету”. Његова излагања „била су увек занимљива и право је уживање било слушати његове речи”. Многи његови саборци „први пут су тада осетили изванредну лепоту српског језика” тог „ненадмашног мајстора у изразу и слагању речи на право место”. Слијепчевићев друг, студент и добровољац, Шпиро Солдо, Невесињац, „критички је разматрао развој политичке ситуације” у Србији и Црној Гори, интересе династија и циљеве борбе српског народа. Владимира Гађиновића памте добровољци као ватреног заговорника непомирљиве борбе против Аустро-Угарске, захтева за „ослобођење потлачених Југословена и њихово уједињење са Србијом и Црном Гором у јединствену и слободну народну државу”, чему се супротстављала Аустро-Угарска, која је после коначног слома Турске постала главни непријатељ Словена, посебно балканских народа, које је настојала да претвори у робље, „свјетину без националне свијести и осјећања”. За то се према тој држави морала водити „беспощедна борба на живот и смрт”, и то „саботажама и другим директним акцијама”, користећи сва допуштена и недопуштена средства.²¹ Мржња према тој држави ће се појачати код добровољаца после њеног захтева да се распусте све добровољачке јединице, а „њени држављани врате” да им се суди за „дезертерство и непријатељство” према „цару и држави”.²²

И у најтежим ситуацијама на бојном пољу, Слијепчевић је био са својим друговима. Није „никада хтео ни да чује кад би покушали да га у нечему замене и поштеде од напора и неугодности”.²³ На том фронту је био и његов стриц Мирко, добровољац, што је код сабораца развило још већу љубав према Перу и његовој породици, која је за слободу свог народа дала своје најбоље чланове. Перо је био тумач на преговорима између команданта турске војске у Скадру и црногорске Врховне команде око предаје града Црногорцима.²⁴

Пошто су добровољци у српској и црногорској војсци у огромном броју носиоци тежњи и нижих слојева становништва, заговорници социјалних промена и непоколебљиви борци за слободу свог народа и уједињење свих јужнословенских народа нако рушења турског и аустроугарског царства, добровољачки одреди су расформирани на захтев Аустро-Угарске, и подршке том захтеву од стране великих европ-

²¹ *Добровољци...*, I, стр. 25-26.

²² Исто, стр. 27.

²³ Исто, стр. 27-28, 34.

²⁴ Преговори са Есад-пашом вођени су у Зогању 9. априла 1913. Са црногорске стране учествовали су принц Данило Петровић, сердар Јанко Вукотић и Петар Пламенац.

ских држава, а црногорска и српска војска су морале да се повуку из Скадра и Албаније, коју су велике силе прогласиле независном државом, чиме је онемогућен излазак Србије на Јадранско море преко стране српске земље.²⁵

После тога, Слијепчевић је наставио студије у Бечу и био политички активан међу студентском омладином у Бечу и Загребу и симпатизирима и активистима „Младе Босне” у Босни и Херцеговини. Са одушевљењем је писао о њиховој храбрости и борби против аустроугарске власти.

Српски народ се још није био опоравио од губитака у балканским ратовима, а уследио је Први светски рат, када су дошли до већег изражаја национално и револуционарно расположење и солидарност српског и делова других јужнословенских народа са борбом Србије и Црне Горе против Аустро-Угарске, Немачке и њихових савезника. Од првих дана те борбе – 1914. године, у јединицама српске и црногорске војске, или самостално, борило се око 4.000 добровољаца из Босне и Херцеговине.²⁶ Био је то одговор српског народа на масовне злочине Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини над противницима Хабзбуршке монархије и над српским народом после атентата на престолонаследника Франца Фердинанда у Сарајеву (28. јуна 1914). Масовна расељавања и протеривања становништва, мобилизација у аустроугарску војску и слање на најтеже фронтове – према Србији и Русији, убиства и одвођење у затворе и логоре, пљачкање и уништавање имовине српског народа – добили су размере геноцида у Херцеговини уз границу према Црној Гори²⁷ и на простору источне Босне и старе Рашке (Санџака) према Србији, где је већином живело српско становништво. Срби из Босне и Херцеговине, који су избегли мобилизацију и хапшења, ступали су у добровољачке или регуларне јединице Црне Горе и Србије. У Србији су формирана четири добровољачка одреда од Срба из Аустро-Угарске (Јадарски, Руднички, Горњачки и Златиборски). Од Срба из Босне и Херцеговине и добровољаца из Америке формиран је посебни Добровољачки одред од 4.000 војника, међу којима и 480 добровољаца из

²⁵ Војна енциклопедија, 1, Београд, 1958, стр. 495.

²⁶ „Добровољачки гласник”, бр. 8, Београд 1996, стр. 28-30.

²⁷ Становништво уз границу са Црном Гором било је изложено бруталном уништавању, нарочито билећки, требињски и гатачки крај. Становништво је из села протеривано, имовина пљачкана, куће спаљиване. Само у требињском крају протерано је становништво из 952 дома, опљачкано 619 кућа, попаљено 400, а у затворе и логоре отерано преко 5.000 лица. У Требињу је организован логор (сабирни), убијани су или јавно вешани угледни Срби, други су слати на „велеиздајничке” процесе широм БиХ, а један број послат је у јужну Херцеговину и Далмацију као слуге католичким породицама.

Америке, који су се борили у саставу Дринске војске Србије. Ови добровољци су показали изузетну храброст у борбама против аустроугарских и немачких трупа 1914/15. године. У завршним борбама српске војске и повлачењу преко Албаније остало је способно за борбу само 500 добровољаца.²⁸

У црногорској војсци борили су се у великом броју, 1914/15. године, добровољци из Херцеговине. Формирани су посебни Билећки, Гатачки, Требињски, Први и Други бокелски батаљон²⁹ од добровољаца из Мостара, Чапљине, Стоца, Ливна, Коњица, Србиња (Фоча), Чајнича и других места старе Херцеговине. У црногорској војсци у посебним добровољачким јединицама борило се 4.550 добровољаца, рачунајући ту и добровољце који су дошли из Америке, у чему су велику улогу имали и Перо Слијепчевић и Владимир Гађиновић,³⁰ који су политички радили међу нашим исељеницима у САД-у у лето и јесен 1916. године. Захваљујући њиховом раду и активностима организација наших исељеника, представника српске владе и Југословенског одбора, постигнути су запажени резултати у окупљању и слању добровољаца из Америке 1917/18. године. До тада су појединци и мање групе наших исељеника, самоиницијативно или организовано преко српских друштава, одлазили да се као добровољци боре у регуларним јединицама Србије и Црне Горе.³¹

²⁸ У Јадранском одреду било је 25 Срба добровољаца, Херцеговаца из Америке, у чети (150 бораца) Владимира Бана 45 Херцеговаца и Власинком одреду 60 Херцеговаца добровољаца. – В. „Добровољачки гласник”, 6/1995 и 8/1996, стр. 9-14. Војвода Јован Стојковић-Бабунски одвео је у Македонију један број добровољаца Херцеговаца, као језгро будућих добровољачких јединица у том крају.

²⁹ Ова јединица је била састављена од Срба из Херцеговине који су се населили у Боку Которску и црногорско приморје након устанка у Херцеговини у XIX веку.

³⁰ Владимир Гађиновић се родио у с. Калац код Билеће 1890. Гимназију је учио у Мостару и Београду, а филозофију и социологију студирао у Швајцарској. За време Анексионе кризе (1908) побегао је у Црну Гору. Године 1912. добровољац је у црногорској војсци, као члан Народне одбране и организације Уједињење или смрт. Први светски га је затекао у француској морнарици као добровољаца. Организација „Млада Босна” добила је назив по једном његовом чланку из 1910. Пише чланке о борби омладине у Аустро-Угарској, о Богдану Жерајићу и другим.

³¹ Богумил Храбак, *Српски добровољачки њокреј у Америци 1917-1918*, у књ. *Добровољци...*, стр. 159-193; Убацка Остојић, *САД и српски добровољачки њокреј у Првом свејском рају*, у књ. „Добровољци...”, стр. 194-205. Велику улогу у организовању и слању добровољаца из Америке имала је

Први светски рат је затекао Слијепчевића на студијама у Бечу, које напушта и одлази у Рим, где се ставља на располагање Српском посланству. Ангажован је на разним задацима Посланства и успостављању ближих контаката са нашом емиграцијом у земљама-савезницама. Током 1915/16. године, до доласка у Америку, радио је и у српском Пресбироу,³² усавршавао француски и енглески језик, писао чланке и брошуру *Рајн Аустрије њихових њоданика*, која је штампана у Нишу и потом у Паризу и послата у многе земље и дипломатска представништва српске владе и западноевропским земљама, које су биле у рату против Аустро-Угарске, Немачке и њихових савезника. Југословенски одбор је Слијепчевића, почетком маја 1916. год., са Владимиром Гађиновићем упутио у Америку да ради на ширењу националне идеје, прикупљању материјалне и друге помоћи међу нашим исељеницима, пре свега оним српског порекла, и организовању акција спасавања ухапшених националних бораца из Босне и Херцеговине и на смрт осуђених у „Бањалучком процесу”, који су свирепо мучени у аустроугарским казаматима.³³

Слијепчевић и Гађиновић су упућени у Америку са прогласом истакнутих Срба из Босне и Херцеговине босанско-херцеговачким исељеницима у САД, у коме их позивају у помоћ „отаџбини у тешкој невољи”, против „господара насилника” – Аустро-Угарске која је пустошила њихову родну груду, рушила „српске школе, цркве и манастире”. Те злочине су вршили Хрвати и муслимани и „дивљи Арнаути”, које су аустроугарске власти „покупиле за дукате” да уништавају што је српско и који тај народ уништавају у селима и градовима, у логорима и на бојиштима. Истакнути емигранти, Срби и други југословенски одређени припадници других народа у Аустро-Угарској, „чинили су напоре да помогну напаћеном народу у земљи”, па су позвани и наши исељеници у Америци да се придруже њиховим напорима ради „побједе српске војске, ослобођења земље и стварања веће и срећније државе од

Југословенска народна одбрана, настављајући рад који је вођен у време балканских ратова, као и угледни Срби у Америци: Михаило Пупин, Никола Тесла, Паја Радосављевић, свештеник Петар Стијачић и други. Ту активност су отежавали аустроугарски агенти и званични представници у САД-у, која је у почетку рата прогласила неутралност. Зато је активност на прикупљању помоћи и слању добровољаца вођена преко културно-просветних и верских организација Срба и Црногораца у Америци и Канади, преко друштва „Просвјета”, на чему ће се посебно ангажовати Перо Слијепчевић и Владимир Гађиновић.

³² У Пресбироу је радио од јануара до маја 1916, одржавајући контакте са Владимиром Гађиновићем и другим интелектуалцима, студентима и избеглицима из БиХ у Швајцарској и Француској.

³³ Анали Филолошког факултета у Београду, VI/1966, стр. 20-30.

Триглава до Пелистера”.³⁴ Овај проглас су потписали истакнути Срби интелектуалци у иностранству, међу којима и Владимир Гађиновић и Перо Слијепчевић.³⁵ Уз проглас је Србима у Америци послато и писмо у коме се истиче да су тамо упућена „два наша одлична омладинца” – Перо Слијепчевић из Гацка и Владимир Гађиновић из Билеће, пошто се „сваки од њих” већ „показао својим радом достојан нашег и вашег поштовања”.³⁶

Слијепчевић је био познат у политичким круговима националних бораца у земљи, али и међу нашом емиграцијом у Европи и Америци након објављивања брошуре *Рајџ Аустро-Угарске њројив својих ѡда-ника*. Његов политички истомишљеник и саборац у борби против Аустро-Угарске, Владимир Гађиновић, био је познат и у земљи и у иностранству као један од главних агитатора и идеолога „Младе Босне” и босанско-херцеговачке омладине против Аустро-Угарске и њених тежњи на Балкану. Слијепчевић је њихов политички рад у Америци описао у брошури *Пуџ Владимира Гађиновића у Америку*.³⁷

Слијепчевић и Гађиновић су били другови, земљаци и политички истомишљеници, али по многочему и различити, нарочито у физичком изгледу. Слијепчевић је деловао нежно и крхко, а Гађиновић као колос, али болешљив. У току њиховог рада у Америци он се тешко разболео и једва остао жив. Гађиновић је био револуционар романтичар, са мислима и „на другој страни”.³⁸ Насупрот њему, Слијепчевић је у извршава-

³⁴ Милена Шотра-Гађиновић, *Виђења из иселеничког живојта у Америци*, Београд 1990, стр. 23; Мемоаре приредио др Ђ. Пиљевић.

³⁵ Проглас су 2/15. маја 1916. у Женеви потписали др Никола Стојановић, Душан Васиљевић, др Милан Сршкић, Перо Слијепчевић и Владимир Гађиновић.

³⁶ Писмо су потписали 12/28. маја 1916. др Никола Стојановић и Душан Васиљевић.

³⁷ М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 23-24.

³⁸ Код Гађиновића су се у његовој политичкој опредељености – „његовој души сударале ... две идеологије – националистичка и социјалистичка”, развијане код њега у току школовања у Мостару, Београду и иностранству, када је долазио у ближи контакт са истакнутим представницима социјалистичког покрета, нарочито у Швајцарској и Француској, међу којима и са Лавом Троцким. „Троцки је у Гађиновићу одмах осетио песника и народњака и то му није било право. У ствари, Гађиновићев темперамент је био песнички. У дубинама своје душе био је песник, а бомбаш, тек по етичкој свести и дугу према нашим људима невољницима, а такав је био наш народ”, писао је Слијепчевић у књизи *Пуџ Владимира Гађиновића у Америку*. У писму брату Војиславу, Владимир у песми „Облацима” пише: „Другарице са Волге, мисао

њу задатака био веома поуздан, без израженог „револуционарног” романтизма, чисти реалиста. У Америци су провели седам месеци, од 12. маја до 9. децембра 1916. године. Какве је све напоре морао да издржи Слијепчевић види се и по броју километара које је прешао и броју места која је обишао у току своје политичке мисије у САД-у. Прешао је три пута дужи пут од Владимира Гађиновића и обишао скоро све веће насеобине наших исељеника у САД. За сво време политичке активности у Америци нису „упали у неки сукоб или полемику” са исељеницима и америчким властима, које су забраниле сваку политичку активност против земаља са којима САД није била у рату. За жртве терора у Босни и Херцеговини и осуђене у „Бањалучком процесу” скупили су и знатна финансијска средства, која су упућивана српском посланству у Париз, за Фонд жртвава аустроугарског терора у Босни и Херцеговини.³⁹

Из писма Пере Слијепчевића, која је у току свог рада у Америци писао Гађиновићу, као и других Слијепчевићевих радова, види се да су били веома блиски и у животу и у политичком раду. Та писма и други радови Пера Слијепчевића о српским и црногорским исељеницима у САД имају посебну важност, нарочито за почетак њиховог исељавања и у време Првог светског рата. Његова писма, чланци, репортаже, брошуре и књиге, као: *Срби у Америци*, *Добровољци из Америке*, *Пејтар Лубурић*, *Омладинци из Америке*, *Југословени на другим континентима*, *Наше жосиоће у Америци*, *Владимир Гађиновић у Америци*, и други, у многоме су историографско и социолошко штиво, а по својој обради књижевна дела.⁴⁰

Гађиновић и Слијепчевић нису били у најбољим односима са послаником Србије у Паризу, Миленком Веснићем, који их је оптуживао да су борци за „југословенску концепцију” и да „нагињу социјализму и републиканству”. У Паризу их није помагао, иако је њихова активност била усмерена на прикупљање материјалне помоћи и добровољаца у помоћ Србији и Црној Гори. Оптуживао их је такође да су „изразити републиканци и комунисти” и „босански сепаратисти”. Али, ни они нису имали поверења у Веснића, који је настојао да сва прикупљена по-

моја плаче над народима, а душа гори и јеца над временима”, поручујући: „Сеј, другарице са Волге, црвена зрна слободе, сеј!” Писма Вл. Гађиновића и Пера Слијепчевића сачувао је Владимиров брат свештеник Војислав Гађиновић. У даљем тексту: Фонд породице Гађиновић.

³⁹ Гађиновић је прешао 7.798 km, а Слијепчевић за исто време 22.180 km. Њихов друг и сарадник на том послу Аца Деспих прешао је 14.661 km. У САД-у су скупили 14.439 долара за жртве „Бањалучког” и других судских процеса у Аустро-Угарској.

⁴⁰ М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 24.

моћ у иностранству иде директно преко њега, а не преко посебних фондова при српском посланству.⁴¹

У току политичког рада у Америци, велику помоћ Слијепчевићу и Гађиновићу пружали су многи исељенички прваци и угледни Срби, као Никола Тесла, Михаило Пупин, Паја Радосављевић и други, који су свесрдно подржавали њихову акцију и дали у томе лични допринос. Пупин је руком написао проглас „Браћи Босанцима и Херцеговцима у Америци”, у коме је поздравио „два млада Херцеговца Пера Слијепчевића и Владимира Гађиновића”, који су из родног краја донели „братске поздраве својим земљацима у Америци и поруке од најбољих и најоданијих”, препоручивши нашим исељеницима да их прихвате срдечно, „у близину братских срца”. Од њиховог рада Пупин је много очекивао, пре свега на успостављању јединства и солидарности у пружању помоћи наших исељеника својим у земљи из које су емигрирали, као и другој словенској браћи која су се борила против германског освајача. „Примите их као своју браћу и учините који год што може, јер глад и помор даве наш мили народ у Босни поносној и кршној Херцеговини”, а „жене, деца, изнемогли старци у вашем рођеном завичају у вама данас виде једину наду”, јер су Србија и Црна Гора „прегажене”, а Русија им не може прискочити у помоћ, пошто је непријатељ пресекао пут. „Ви сте браћо једина утеха”, поручивао је Пупин, као председник Српске народне одбране у Америци, гарантујући да ће сва прикупљена помоћ бити упућена онима којима је и најпотребнија.⁴² То је било потребно посебно истаћи, јер су пре тога међу југословенском емиграцијом у Америци деловали непознати или мало познати „емисари из завичаја”, који су сакупљали финансијска и друга средства за помоћ српском и црногорском народу, али та помоћ најчешће није стизала где је упућена. Пупин је о свом трошку штампао и Слијепчевићев *Рајџ Аусџро-Уџарске њројџив својих њоданика* и новац од продатих брошура уплатио у фонд за пострадале у Босни и Херцеговини. Уз материјалну помоћ друштва „Отаџбина”, из Њујорка, штампана је и брошура Пера Слијеп-

⁴¹ Исто, стр. 24-25. Кад је кипар Иван Мештровић питао Веснића зашто не помаже такве националне борце попут Владимира Гађиновића и Пера Слијепчевића, Веснић је рекао: „Маните га, он је конспиративни тип и републиканац и комуниста (мисли на Гађиновића – Ђ.П.). Право да Вам кажем, мање их марим него Хрвате, а скупљају помоћ у САД-у за Србе из БиХ”. Слијепчевић и Гађиновић одлучно су тражили да та средства иду преко посебног фонда за жртве терора у БиХ.

⁴² ФПГ, писмо Михаила Пупина исељеницима у Америци; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 25-26.

чевића и Владимира Гаџиновића „Бањалучки процес”.⁴³ Значајну помоћ њиховој активности у Америци пружали су и Никола Тесла, Паја Радосављевић и чланови Српског православног савеза у Питсбургу, који су дали део средстава за штампање и растурање те брошуре. У акцији пружања помоћи осуђеним у „Бањалучком процесу” највише су се истицали Херцеговци. Босанаца није било много, а од других она тада посебно није ни тражена.⁴⁴ Тој акцији супротстављала се једна група исељеника Црногораца, која је након капитулације Црне Горе сматрала да више не треба да учествује у заједничким акцијама са Србима из Босне и Херцеговине и Србије, нити да даје своје прилоге за жртве аустроугарског режима у Босни и Херцеговини. Слијепчевић је успео да неспоразуме између Херцеговаца и Црногораца отклони и приволи их на заједничку акцију. У вези са тим, писао је Гаџиновићу: „Готови на све, само упућују на споразум наших и њихових другова у Европи”.⁴⁵

Слијепчевић и Гаџиновић су у САД-у радили углавном одвојено. Слијепчевић је од Гаџиновића тражио да „поверљиве ствари пише увек на француском”. Акција око прикупљања помоћи и слања добровољаца имала је добре резултате међу исељеницима Херцеговцима у Дулиту, у Минесоти, у Бјуту, у Монтани, где је и био „двјиет херцеговачког људства” и одакле је до августа 1916. отишло 608 добровољаца и сакупље-

⁴³ Средства од продатих књига су ушлаћена у Фонд за помоћ сиротињи у Босни и Херцеговини. У том друштву Никола Тесла је имао велики утицај, као почасни председник, проф. др Паја Радосављевић, као председник друштва, Петар М. Лубурић, секретар, и благајник Антоније В. Сеферовић. Књига је штампана у издању друштва „Отаџбина”. Координатор читаве те акције био је Паја Радосављевић.

⁴⁴ ФПГ, писмо Новице Скочајица Вл. Гаџиновићу из града Бјута, Монтана; М. Ђ. Гаџиновић, н.д., стр. 26.

⁴⁵ ФПГ, писмо Михаила Пупина исељеницима у Америци; писмо Пера Слијепчевића Владимиру Гаџиновићу и писмо Новице Скочајића Вл. Гаџиновићу; М. Ш. Гаџиновић, н.д., стр. 25-27. Н. Скојачић пише: „Што се тиче других колонија, верујте да ће успјех бити слаб, особито гдје нема јадних Херцеговаца”. „Скоро сами Херцеговци помажу”, писао је Видак Павловић Гаџиновићу. Томе се супротстављала не само група Црногораца, већ и „херцеговачки Црногорци”. „Само обзир и зазор од нас задржао је Херцеговце да не јурну столицама” на Црногорце. Од покретања листа „Народна Мисао” и клубашке борбе 1908. „наши и црногорски Херцеговци помажу се међусобно”, али су ти односи, пише Слијепчевић Гаџиновићу, нагло поремећени после капитулације Црне Горе 1916. године. Слијепчевић је постигао договор, након разговора са представницима Црногораца – Благодом Јауковићем и Галовићем из Дробњака.

на значајна помоћ угроженом становништву Босне и Херцеговине.⁴⁶ У току свог рада Слијепчевић је упознао велики број Херцеговаца исељеника, који су изразили спремност не само да материјално помажу већ и да се укључе у борбу као добровољци у саставу српске војске на Солунском фронту.⁴⁷ У Сијетлу се Слијепчевић сусрео и са исељеницима Хрватима, који нису пристали да сарађују са Србима. Нешто касније, већим ангажовањем познатих исељеника Хрвата, тај однос ће се делимично променити, али неће бити масовнијег одласка Хрвата и Словенаца у добровољце у српску војску.⁴⁸

Слијепчевић је почетком августа 1916. године обишао и нека места на Аљасци, где је било и Херцеговаца и Црногораца,⁴⁹ од који је добио

⁴⁶ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Вл. Гађиновићу од 8. августа 1916; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 27. Они су се дописивали на енглеском, немачком, руском и француском језику.

⁴⁷ Српска народна одбрана у САД-у сакупила је 1915. године 10.550,67 долара и посредством представника Црне Горе у Америци – Јована Матановића и Ђурашковића послала 3. августа и 1. децембра 1915. године и материјалну помоћ бродом „Бриндизи“, који је потопљен у луци Сан Ђовани ди Медиа 6/7. јануара 1916. год, писало је у писму Слијепчевићу, које је Главни одбор СНО упутио 22. јуна 1916. год. (– ФПГ, Материјали СНО; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 27.) У Бјуту и Анаконди скупљено је 9.000 долара и послато у Париз посланику Веснићу као помоћ жртвама терора у Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији. Слијепчевић је срео већи број Срба и Црногораца са којима је био у балканским ратовима, који су били веома ангажовани на прикупљању помоћи и слању добровољаца у помоћ црногорској и српској војсци, међу којима и већи број Херцеговаца који су у томе предњачили. За Новицу Скочајића пише Слијепчевић Гађиновићу: „Најбољи, објективан млад човјек, уз то сабран“; за Тому Радовановића да је „млад, агилан, али врућ“; Андрија Мазлун „најсталоженији и најдискретнији“, док је Милован Анђелић „најпопуларнији“ међу исељеницима. За Јову Старовића, Вучинића, Вида Милутиновића, Тома Томића, Спасоја Говедарицу, Видака Павловића, Благоја Парезанина, Бошка Вукановића из Бјута, као и активисте из Анаконде – Милоша Дедијера („најпопуларнији“), Божа Миљковића („по души налик на Милоша Шкера“), Максима Слијепчевића („угледан, миран као девојка, сушто поштење“). Активни и „добри људи“ су и Ђорђе Ногоулић, Симо Вукановић, Васо Басара и други. (ФПГ, писмо П. Слијепчевића Гађиновићу од 8. августа 1916; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 27.)

⁴⁸ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Вл. Гађиновићу од 10. и 25. августа 1916; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 27-28.

⁴⁹ Радам су се истицали Лука Стојаковић, Васо Јовановић, Тодор Кусаковић, Јово Радић, Саво Уљаревић, Јован Ненезић, Ристо Слијепчевић, Шпиро Срзентић и др.

подршку о вођењу заједничких акција. Живот наших исељеника на Аљасци описао је у писму Владимиру Гаџиновићу.⁵⁰ Путовао је и „по 24 сата од једног до друго места”, кроз пустош и „преисторијске” шуме. „Нигде обалом, ни длана равне земље, ни пољица”, већ окомите стене и уски мореузи којима плоче глечери, прави ледени брегови, „бели као неки поларни коњи”. Наши исељеници су у тој пустоши, леду и снегу, копали злато изложени честим несрећама, болестима и „нестајању” као и магле које су их свакодневно окруживале. Од 140 Срба било је 50 Херцеговаца, „већином из оног склопа планинског око Гацка, Крушевица у Требињу, Боке Которске и Дробњака”. Међу њима није било слоге, „сви су се исцепали од размирица”, због неслагања око вођења штрајкова и односа према рату. Али, зборови и друге седнице којима је присуствовао Слијепчевић били су добро посећени и „имале нешто од побожности” и изузетног поштовања према „делегату” из родног краја. Угледом и радом међу исељеницима истицали су се „виђенији људи” из Херцеговине и црногорског Приморја.⁵¹ Упознавши се са животом и радом наших исељеника, претежно рудара на Аљасци, Слијепчевић је писао Гаџиновићу да га обузима велика туга за својим земљацима који се пате у туђини. „Бол ме обузима кад их видим како кроз маглу и кроз кишу пођу из варошице горе у брегове, у пустињу да копају као бедни изгнаници, на крају света!”⁵²

У Сан Франциску и другим местима, где је сретао наше исељенике, а посебно своје ратне другове из балканских ратова, Слијепчевић је осетио „како су дубоке везе” између наших исељеника и родног краја, посебно када се оне „утврде међу људима у рату и рову” и „када се нађу у туђини”. Његови ратни другови са фронта на Скадру носили су га на рукама, од њега се нису одвајали, настојећи да му у свему угоде и помогну у извршењу повереног задатка. „Ниједног секунда нисам био без њих” и „никад у животу нисам наишао на већу љубав него ову њи-

⁵⁰ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Вл. Гаџиновићу од 25. августа 1916. из Сијетла; М. Ш. Гаџиновић, н.д., стр. 27.

⁵¹ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Вл. Гаџиновићу од 20. августа 1916, писано на броду “Alaska Sthauship Company”. Слијепчевић је обишао неколико насеља у којима су живели и радили наши исељеници, а у Градвилу и Дјуну 19. и 20. августа 1916. одржао је зборове са исељеницима. У одбору за рад са овим исељеницима били су: Васо Павловић из Херцеговине, Радивоје Мијушковић из Црне Горе и Петар Тауновић из Боке Которске. Њихов задатак био је да „оснују друштво” које ће руководити њиховим радом. Међу „виђеније” исељенике Слијепчевић наводи: Сима Окиљевића, Николу Атељевића, Милана Рундића, Тома Ковачевића, Крста Петијевића, Јагоша Карацића, Миленка Самарцића, Гаја и Васа Павловића и Хрвате Антона Шарића и Ђуру Кокића.

⁵² Као ф. н. 51; М. Ш. Гаџиновић, н.д., стр. 28-29.

хову”.⁵³ Херцеговци, Црногорци и Бокељи „били су одушевљени што је из њихове родне земље дошао њихов човек” и друг са којим су се неки од њих борили против заједничког непријатеља српског народа. Од Гађиновића је тражио да упутства и друге материјале за њихов рад и организовање у културна и просветна друштва шаље „на двојицу најактивнијих, Петра Ђоровића и Илију Љубибратића”, који је „доброволац, један од главних, ако не и један од најглавнијих у Америци”, док први ужива глас „првог радника” у том делу Америке. Посебну пажњу посветио је друштвима исељеника која су се истицала у сакупљању и слању помоћи и добровољаца родном крају.⁵⁴

У Ђаксону, Калифорнија, од 150 Срба било је 60 Херцеговаца. Њихово друштво „Острог”⁵⁵ прикупило је „знатну помоћ за сиротињу” у родном крају, иако су то били сиромашни рударски радници, са малим надницама („два до три долара” дневно). На Слијепчевића је посебно негативно деловала њихова политичка инертност и неорганизованост. „Колонија уопште оставља мртав утисак”, што су и исељеници истицали као свој велики недостатак у борби за своја права. У добровољце из овог града отишло је 100 исељеника.⁵⁶ Случну ситуацију нашао је и у Сутер Крику, где је било више активних исељеника, који су се организовали у прикупљању помоћи народу у родном крају.⁵⁷ У Лос Анђелесу „наши исељеници” су били у „ужасној завади”, али овде није било као у Њујорку и неким другим градовима у Америци, „него чисто личне природе”. Слијепчевић је писао Гађиновићу да је њихов однос такав да „кад с једним говори, други не маре и праве се невешти”.⁵⁸ У граду Френзу је било „врло мало наших људи – до 50” и били су ангажовани углавном на сезонским радовима (брању воћа или обради земље за надницу до два долара). На збору, на коме је говорио Слијепчевић, окупило се око 100 исељеника из Херцеговине и Бокеља. Њихову активност и

⁵³ ФПГ, писмо П. Слијепчевића од 31. јула 1916. из Окленда, Калифорнија.

⁵⁴ Исто; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 29.

⁵⁵ Активношћу у том друштву истицали су се Ђуро Самарџић, Гавро Грубачић, Ђорђе Милојевић, Аћим Поробић и Саво Дабовић.

⁵⁶ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Гађиновићу од 13. септембра 1916; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 29.

⁵⁷ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Гађиновићу, писано „на возу” из Ђаксона у Сутер Крик. Моли Гађиновића да материјале за исељенике у том крају шаље на најактивније: Илију Деретића, Перу Гргуровића, Илију Бјелицу, Милоша Тркљу, Савету Косић. – М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 29.

⁵⁸ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Гађиновићу из Лос Анђелеса од 4. септембра 1916.

међусобне односе отежавао је већи број „Ауштријака, чак, православних из Боке”.⁵⁹

Путујући кроз Аризону, Слијепчевић је са разочарењем писао о тој земљи. „Земља је сва као нека исушена мочвара. Нема траве ни у равни ни у гори. Све гола земља, некаква беличаста, са разбацаним жбуњем. Ово је права пустош, нигде куће око станица”.⁶⁰ Док је у Лос Анђелесу и Сан Франциску клима хладнија, у Аризони је било толико топло да су му се и „дароване бомбоне од чоколаде растопиле”. У Бизбију живело је око 600 Срба, више Бокеља „него свих других скупа” – Паштровићи и педесет Херцеговаца. Живели су у „местанцету Lowell”, у предграђу овог града, већином рударски радници у рудницима бакра и с надницом међу највећим у Америци.⁶¹ У дубоким и несигурним рудокопима наши исељеници су остављали живот од исцрпљујућег рада или несрећа. Слијепчевић се спуштао у руднике и „гледао раднике како раде” и са тугом закључио да су у тешком положају. „Укратко, бело робље!” Ту је нашао и другове са фронта на Скадру.⁶² Херцеговци у овом граду дочекали су га „боље него у Бјути”, иако су га и тамо веома срдечно и масовно дочекали. „Пуста Херцеговина. Сва гори само је дирни. Људи су плакали на збору”. Међу најистакнутијим било их је више на које се могло рачунати у свим покренутим акцијама пружања помоћи родном крају. Слијепчевић је молио Гађиновића да оде у Милвоки и политички ради са нашим исељеницима, јер је он превише уморан. За њихов даљи рад то би било боље, него да Гађиновић долази у Сент Луис, где је Слијепчевић већ одлучио да путује и политички ради са исељеницима.⁶³ У току овог рада, Слијепчевић је написао и неколико прилога за штампу наших исељеника у Америци о омладини, српској вој-

⁵⁹ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Гађиновићу од 6. септембра 1916; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 30. Ту је Слијепчевић срео свог друга и земљака Васа Вујића, Требињца, који је оставио посао и прешао „30 миља” да га види.

⁶⁰ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Вл. Гађиновићу „из воза” од 7. септембра 1916.

⁶¹ Наднице су биле 5,25 до 5,75 долара дневно.

⁶² ФПГ, писмо П. Слијепчевића од 11. септембра 1916. Вл. Гађиновићу из Лос Анђелеса.

⁶³ Исто; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 30. Слијепчевић је међу исељеницима истицао Трипка Мијановића, Илију Маловразића, Божа Поробића, Марка Булајића, Радована Марушића, Илију Правицу, Лазара Радовановића, Илију Јовановића, Васа Медиговића, Милована Анђелица, Сима Миловића, Марка Кујачића и друге, који су се посебно истицали у прикупљању прилога и организовању добровољаца за Солунски фронт.

сци и страдању становништва Србије под аустроугарском, немачком и бугарском окупацијом.⁶⁴

Обилазећи Неваду, Слијепчевић се упознао са стањем и активношћу наших исељеника у Канзас Ситију, Сент Луису и Тонопеу, где је било „око петсто Срба и још толико католика”. Друштво „Просвета” окупљало је око 160 чланова. „Херцеговаца око педесет у Тонопи, али прилично завађена колонија. Неверују ни у шта”. Слично стање нашао је и у Дулуту, у Минесоти, те саветује Гађиновића да он своју политичку активност првенствено усмери на регион Детроита, где је живео велики број наших исељеника.⁶⁵

Нису сачувана писма Владимира Гађиновића, која је упућивао Перу Слијепчевићу у току њиховог рада у Америци. У једном од сачуваних, из Ст. Паула, види се да је Гађиновић одржао састанак са нашим исељеницима и формирао друштво „Просвјета” у које су се „сви уписали”. Главну реч у том друштву и међу нашим исељеницима у том граду имали су млади исељеници из Билеће,⁶⁶ а у пододбору друштва је било и Црногораца.⁶⁷ Гађиновић је политички радио и у Дулуту, Бјуту и Анаконди, где је формирао или оживљавао рад друштва „Просвјета”. Активистима у тим местима велику помоћ пружали су истакнути исељеници из Чикага, у коме је живео велики број Срба из разних крајева Аустро-Угарске, Црне Горе и Србије. Они су претежно живели у предграђу и били запослени у индустрији и у другим службама у овом граду. Херцеговци су били концентрисани у јужном делу Чикага – “South

⁶⁴ За „Српски гласник” написао је чланак о „муслиманској омладини”; у „Новој Србији” о српској војсци, а у „Новом времену” о „патњама Србије”. – ФПГ, писмо П. Слијепчевића Гађиновићу од 7. септембра 1916.

⁶⁵ ФПГ, писмо П. Слијепчевића Гађиновићу из Канзас Ситија од 23. септембра 1916; М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 31.

⁶⁶ Истичали су се: Душан Вујовић из Прераца, „момче врло вредно и пуно чврстог одушевљења”, коме је Гађиновић дао 25 књига *Бањалучки ѝроцес* и да приход пошаље центру за прикупљање прилога за жртве аустроугарског терора у Босни и Херцеговини. Председник друштва „Просвјета” био је Ђетко Милошевић, „човјек тридесетих година, отворен, насмејан и чедан као девојка”. Чланови пододбора били су и Саво Станковић из Пипера (Црна Гора), благајник Васо Тркља, ревизори: 1) Душан Вујовић, 2) Никола Јокановић – „врло вредан”, Јанко Томановић и Саво Попара, активисти у Ст. Паулу. Гађиновић им је дао своју и Слијепчевићеву адресу у Њујорку, као и адресе других центара Срба у Швајцарској и Француској, пре свега др Николе Стојановића.

⁶⁷ ФПГ, писмо Владимира Гађиновића из Ст. Паула, без датума, П. Слијепчевићу. – М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 31. Радом међу исељеницима истицао се и Владо Поробић.

Chicago”, у иначе једној од већих колонија наших исељеника у Америци. Били су груписани тако да једни другима помажу у послу и животу, да се свакодневно друже и чувају свој национални и културни идентитет. Српска православна црква била је место где су се исељеници окупљали и кроз верске и друге облике делатности чували обичаје родног краја. Такође, у Омахи, Небраска, било је Срба, па и Херцеговаца, који су и овде живели у јужном „најгорем делу града”, где су биле велике кланице и фабрике за прераду коже и костију. Ова колонија није била компактна као у неким другим градским центрима. Већину исељеника у том граду чинили су Срби из Војводине и Лике и мањи број из Македоније и других крајева Балкана.⁶⁸ У граду Герију, Индијана, наше исељенике окупљао је свештеник Петар О. Стијачић. Његов дом често је био стециште, краће или дуже, многих наших исељеника из Херцеговине. „Био је образван, сталожен и одмерен човек, од оних старовремених угледника”. Осим на културном и црквеном послу, био је познат и као непомирљиви противник Аустро-Угарске из времена борбе Срба за црквену и школску аутономију и посебно након анексије Босне и Херцеговине, када је из Аустро-Угарске и дошло до веће емиграције у САД. Стијачић је био покретач и уредник разних листова и часописа, а са другим покретач и летописа.⁶⁹ Многи исељеници из БиХ напуштали су родни крај не само због тешког економско-социјалног положаја већ и због тога да не служе аустроугарску војску и не буду слуге „богатих амица”. Одлазили су у оне земље и крајеве где је од раније било наших исељеника. Срба из Херцеговине и Црне Горе било је у Дулуту, Минесота, као и у Ајови и Дакоти. Радили су углавном у рудницима, фабрикама, малим трговачким радњама, али и у другим делатностима, за малу надницу која није могла да им обезбеди ни потребни минимум за нормалан живот. Живели су углавном у кућама од дрвета, без довољно простора и других потреба за нормалан живот, какве су се иначе тада градиле у Америци.⁷⁰

Њихов рад у Америци пратио је из Женеве др Никола Стојановић, саветујући им да остану „колико нађу за нужно”, али да „у свему не улазе у детаље”, јер то изискује много труда, трошкова и времена, а њихова мисија у САД-у је у то време била у сваком погледу веома тешка; морало се деловати брзо како за спас оптужених у „Бањалучком процесу” и другим „велеиздајничким” процесима тако и у формирању

⁶⁸ М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 31 и 45.

⁶⁹ Са Душаном Трбуховићем покренуо је летопис. Велику помоћ Стијачићу пружао је његов друг и земљак Петар Секуловић, отац познатог америчког глумца Карла Малдена.

⁷⁰ М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 31-32.

културно-уметничких и других друштава и организација међу исељеницима, прикупљању средстава за жртве терора аустроугарске власти, а посебно за организовање и слање добровољаца у помоћ српској војсци. „Ничије интриге нека вам не сметају у раду. Не може се цели свет задовољити”, поручивао је Стојановић Слијепчевићу и Гаџиновићу.⁷¹ Обавестио их је да се воде преговори између влада Србије и Црне Горе о „стварању уније” и да су „ушли у озбиљни стадиј”, што треба да подстакне наше исељенике у Америци на пуно јединство и пружање веће помоћи родном крају. Такође, обавестио их је да Југословенски одбор намерава да прошири своју делатност и да ће му бити потребно више сарадника, рачунајући у томе и на Пера Слијепчевића и Владимира Гаџиновића. Стојановић је сматрао да се и на међународном плану ситуација полако окреће против Централних сила, јер има „знакова да Немачка попушта”, те је требало организовати шири политички и публицистички рад међу југословенском емиграцијом у Европи и Америци и јасније истицати коначне циљеве борбе југословенских народа.⁷²

На Перу Слијепчевића је пао сав терет акције у САД-у, када се крајем октобра 1916. године озбиљно разболео Владимир Гаџиновић,⁷³ који је у Бјуту и Чикагу интензивно радио са југословенским исељеницима.⁷⁴ У Њујорку је Гаџиновић добијао бројна писма наших исељеника у Америци, пре свега Херцеговаца, али и Босанаца, Личана, Црногораца и Хрвата који су се ангажовали око акција ради укидања смртних казни осуђеним у „Бањалучком процесу”.⁷⁵

⁷¹ ФПГ, писмо др Николе Стојановића из Женеве од 17. септембра 1916.

⁷² Исто.

⁷³ Гаџиновић је добио упалу плућа и морао је у болницу. Велику помоћ су му пружали наши исељеници, нарочито његови Билећани. Слијепчевићу су 27. октобра 1916. писали из Бјута Трипо Папић и Томо Радовановић. „Владимир Гаџиновић је сасвим болестан, у болници је. Овдје је ваздух одвише јак, нахладно се и добио запалење плућа и зато је морао у болницу од 23. о. м. и ту мора остати још најмање десет дана”. Из Бјута до Чикага пратио га је Видо Милутиновић, одакле се јавио Слијепчевићу. „Имао сам запалења плућа, ужасна ватра, још сам болестан. Одговори када путујеш; овде мој боравак бескористан, потражи негде за ме на обали одмор”. – ФПГ, писма Папића, Радовановића и Вл. Гаџиновића Слијепчевићу; М. Ш. Гаџиновић, н.д., стр. 32.

⁷⁴ У Бјуту је у „Просвјети” био 171 члан; М. Ш. Гаџиновић, н.д., стр. 31-32.

⁷⁵ У тој акцији истицали су се: Петар Билбија, Јово Рокнић, Босанци; затим Црногорци – Драго Бјелица, Митар Кујачић и др.; Личанин Дмитар Бобић; Далматинац Мат Ботица; Бокелци и Паштровићи – Илија Радовановић, Радован Марушић, Васо Греговић, Филип Шуловић; Хрват Т. Кусаковић, свештеник

У току седмомесечног рада у Америци, Слијепчевић и Гађиновић су се упознали са животом, радом и односом наших исељеника према родном крају, али и с односима који у тој земљи владају међу људима, нарочито између послодаваца и радника. Нису им се свидели велики амерички градови, попут Њујорка, Чикага, Сан Франциска и других, који су се „механички развијали до екстрема” и у којима је живот „скроз материјалистички, безидејан и индиферентан као ретко где”, а Њујорк „острво заборава”, један „гломазни град, гвожђа и великих капацитета” у коме људи нестају без трага. „Нико се овде не сећа колико се јадника ломи за свој живот, одмах поред њих, или бар ничим не доказују противно. За нашу се Србију не зна у јавности. Зову нас Servia – 'земља робова'. Збиља трагично је бити мален на овој несрећној земљи”.⁷⁶

Понесен духовном снагом и масовношћу националног покрета у Босни и Херцеговини и међу нашим студентима и исељеницима у иностранству, Гађиновић је дао и неке особине Словена изван отаџбине, у туђини, где највише трпе, „јер су нежни, неодређени, одвећ сентиментални, без тврде воље, без дубоких израза, извајаних линија и бразда у суровој животној бити”. За њега је Европа „нешто друго” у односу на Америку. „Овде је све некултурно и себично. Живот права трка за златом. Племенити људи без капитала овде гину”. Капитал се стиче „крвавим напором”, 10-12 и више сати непрекидног рада. „Европа је душа човечанства. Велика у борбама и несрећама. Колијевка идеја и новатор-

Јован Крајновић, Јосо Рајновић и свештеник Петар О. Стијачић. Главну активност и у Њујорку су имали исељеници из Херцеговине на које се Гађиновић ослањао у свом раду. – М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 32.

⁷⁶ ФПГ, писмо Вл. Гађиновића брату Војиславу из Њујорка од 15. јуна 1916. Шаље брату Видовдански број часописа „Отаџбина”, који је уредио свештеник Петар О. Стијачић, у коме је објавио напис о Јовану Живановићу, студенту, Данилу Илићу, др Вукану Круљу и другим националним борцима палим за слободу српског народа. У „Отаџбини” је Владимир објавио и песму из социјалне лирике, „Облацима”. Пише: „Шта да се ради? Животне буре веју око нас, засипају очи и путеве, облачине покривају наше потамнело небо. Нека се душе наше уздижу над све беде човечије, силне као гранит! Нека пресипају веру из својих савести и нека хране оне што се ваљају у блату и што хоће да нас полеме. Будимо јаки, друже! Радимо све слободне тренутке! Рад је највиша химна Богу и слободи. Паметно и полако, али увек напред”. – ФПГ, писмо Вл. Гађиновића брату Војиславу из Чикага од 15. августа 1916. Из Њујорка је Владимир 16. августа 1916. послао брату Војиславу књигу Марка Миљанова, „хомерске личности из српских борби за самосталност”, који је „писао о својим планинама, 'кудијен оштри вјетрови звижде!’” – М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 32-33.

ског хероизма. Лепша је једна импресија самог Париза од свега што сам видео у Америци за ових 5 месеци... Америка је 'мутљавина', мешана хемија народа, често врло несрећна али увек жива хемија, спајања и раздирања расних. Борбе су зато сурове, сиве, безобзирне, пуне крклања и лелека оних што, неспособни, падају и које сваки газди и цинички мрцвари. Овде се човек зове по броју N^оx, и кад се руши, руши се једна бројна вредност, која се, нагло, надомешта новом сировом вредношћу неког Црнца или Мексиканца. А ова је земља препуна радних руку, малих непознатих јадника који за хлеб падају са свих континената на ово 'обећано острво'. Они немају никаквог вишег осећања, никаква светла идеја не надима њихов умрли ум, њихове су груди пуне дима и пепела радионица, тамних високих кула, које су појеле милијарде и милијарде мишића људских..." Разорачан Америком и понесе борбом свог народа за слободу и стварање јединствене државе српског народа, Гађиновић је поручивао свима који подржавају ту борбу да „треба радити, радити и радити”,⁷⁷ да се оствари жељени циљ. Желео је да се што пре „докотрља до обала Француске” где ће наставити лечење и политички рад. „Нема без Европе”, ни здравља ни борбе, писао је Гађиновић.⁷⁸

Перо Слијепчевић је написао о Гађиновићу, и њиховој генерацији бораца за слободу свог народа и за уједињење, незаборавне странице пуне дивљења, љубави и оданости њиховој племенитој борби и забораву. То је чинио и док је још трајао Први светски рат и касније, у новоствореној држави, као политички и културни радник и професор Универзитета.

Слијепчевић је описао слање две групе (3.000) добровољаца из САД-а. Трећи транспорт је потопљен 6. јануара 1916. пред луком Сан Ђовани ди Медиа. Од 494 утопило се преко 300 добровољаца. Описао је борбу Херцеговаца из Америке у одреду војводе Вука, стварање Гатачког, Билећког, Невесињског и Столачког батаљона и неке борбе херцеговачких добровољаца, који нису одступали пред непријатељем, иако су трпели тешке губитке. У једној од бројних борби, пише Слијепчевић, „само једног дана од 25 добровољаца – Херцеговаца из Америке

⁷⁷ Парафразира поруку Карлајла: „Рад, опет рад и вечно рад”.

⁷⁸ ФПГ, писмо Вл. Гађиновића брату Војиславу из Чикага 28. септембра 1916. Владимир није доживео слободу и стварање заједничке државе за које се свим бићем борио. Умро је 11. августа 1917. у Фрибургу и сахрањен је у Женеви. Имао је само 27 година. Године 1919. у Чикагу је „Просвјета” издала разгледницу са ликом Владимира Гађиновића и Гаврила Принципа, а наши исељеници у Америци су сакупили средства да се његови земни остаци 1934. пренесу у домовину. – М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 33-34.

погинуло 23". У Бокелском батаљону, који је имао 800 бораца, било је и Херцеговаца, међу којима и 450 добровољаца из Америке.⁷⁹

Објаснио је и сукоб између Црногораца-добровољаца из Америке и српске Врховне команде, наглашавајући да је на масовност „добровољачког покрета утицала немила борба око црногорског питања". Црногорци-добровољци нису прихватили српске официре, већ су тражили црногорске официре и црногорску заставу. Ти добровољци, по мишљењу Слијепчевића, нису „водили неку династичку политику", већ су их „плашили гласови како неки српски команданти поступају са војницима".⁸⁰

У Јужној и Северној Америци био је велики број исељеника Хрвата и Словенаца. Југословенски одбор је сматрао да из те исељеничке масе треба формирати више добровољачких јединица, по могућности и самосталне. Чим је дошао у САД, Слијепчевић се уверио да ће рад са тим исељеницима бити веома компликован и да ће бити потребно много напора да се из те средине организују добровољци у помоћ српској војсци на Солунском фронту, упркос томе што је у Америци било и Хрвата и Словенаца који су подржавали борбу Србије и Црне Горе против Централних сила.⁸¹

⁷⁹ Као ф. н. 25; Михајло Стојковић, *Број добровољаца из прекоморских земаља у рајтовима 1912-1918*, у: „Добровољци...", 220-223. Илија Љубибратић је послао из Америке 300 добровољаца, који су се 3/4. новембра 1912. искрцали у луци Бар и упућени на Скадарски фронт; у јулу 1914. је бродовима „Звезда" и „Европа" стигло 5.000 добровољаца, док је брод „Бриндизи" са око 500 добровољаца потопљен у луци Медова (6. јануара 1916). Спасио се 101 добровољац. Кроз логоре у Бизерти прошло је 9.000 добровољаца, углавном Срба. Од 6.875 за борбу спремних, на Солунском фронту (1916-1918) било је 6.259. У балканским и Првом светском рату из прекоморских земаља била су 13.134 добровољца.

⁸⁰ На Корзици је био смештен део добровољаца из Паптровића и Црне Горе, који су одбили да ступе у француску или српску војску и прихвате српске официре за команданте. Велику улогу у смиривању њихова бунта и придобијању за фронт имао је свештеник Митар Митровић. Пребачени су на обуку у логор Лазаузан код Бизерте и потом на фронт. – М. Ш. Гаџиновић, н.д., стр. 40.

⁸¹ Међу Хрватима у Америци, који су подржавали борбу Србије, истицао се Милан Аличић, добровољац у српској војсци, прешао голготе Албаније. Прибићевић га препоручио генералу Михаилу Рашићу за рад у име Југословенског одбора у Америци. У томе су се још истицали: др Анте Бијанкини, дон Нико Гершковић и председник Хрватске народне заједнице Јосип Марохић, у име Словенаца – Адамић. Добровољци су регрутовани из

Напори представника српске и црногорске владе у САД-у да организује масовније слање добровољаца нису у почетку дали очекиване резултате, па је до Слијепчевића и Гађиновића захтевано у току њиховог рада у Америци да посвете посебну пажњу проблему добровољаца. Њихова политичка, национална и културна активност међу исељеницима требало је да убрза већ започети процес слања добровољаца.

Одмах по избијању рата, појединци и групе исељеника из Америке самоиницијативно су одлазили да се као добровољци боре у редовима војски Србије и Црне Горе. Добровољци из САД-а окупљали су се у Њујорку или Принц Руперту у Канади, а потом из луке Халифакс пребацивани су бродовима у Енглеску и Француску, где су добијали потребну опрему и наоружање, по потреби војнички обучавани, и затим упућивани на фронт.⁸² Првих месеци рата Србије и Црне Горе против Аустро-Угарске и њених савезника није било много добровољаца из Америке у српској и црногорској војсци. На томе се нису довољно ангажовали ни званични представници влада Србије и Црне Горе у Америци. Један број пријављених добровољаца био је одбијен, те су појединачно или у мањим групама, „на своју руку”, одлазили преко својих организација у САД-у или каналима и везама тамо угледних Срба и Црногораца.⁸³ Њујорк је био не само стециште добровољаца већ и средиште многих исељеничких друштава, штампе и политичких представништава српске и црногорске владе. Из тог града су добровољци одлазили на фронт и након завршетка рата враћали се у Америку. Многи од њих, па и они који су емигрирали у САД између два светска рата, изражавали су дубоко поштовање према борби српског народа, али су изражавали и горчину и отворено незадовољство понашањем власти Краљевине Југославије према исељеницима – добровољцима.⁸⁴ У Њу-

соколских друштава (чета). На Солунски фронт је упућена соколска чета „Зрињски” са хрватском ратном заставом.

⁸² Добровољци су из луке Халифакс у конвојима (и по 10 бродова) слати у луку Сантхемптон, Авр и Марсель.

⁸³ У слању добровољаца посебно су се истицали Михаило Пупин, генерални конзул Краљевине Срба у САД-у, капетан Антоније Сеферовић, у име црногорске владе, затим Петар Лубурић, изасланик црногорске владе у САД-у, као и Јован Матановић и Саво Ђурашковић. Од угледних Срба истицали су се свештеник Јован Крајновић, Триво Бјелајац, Новак Богдановић, Симеон Мамула, Божо Марковић, Лука Грковић, Илија Почуча, Миле Ђуковић, Михаило Јовановић, свештеник Матија Сијачић, Мило Куколеча, Мане Момчиловић и други.

⁸⁴ Однос власти према добровољцима из иностранства и пропадање њихове уштеђевине у југословенским банкама, посебно у Српској земљорадничкој и Уједињеној београдској банци („опљачкана наша крваво

јорку је по задатку Слијепчевића и Гађиновића на слању добровољаца радио Милан Дутина, Билећанин, један од преданих националних бораца и родољуба; он је много учинио на организовању рада међу нашим исељеницима око слања добровољаца на Солунски фронт. На њега су се ослањале и „службене” мисије српске владе и Југословенског одбора.⁸⁵

У свакој групи добровољаца из САД-а било је Хрвата и Словенаца, али је њихов број било мали, с обзиром на укупан број исељеника из тих народа. Представници Југословенског одбора су тврдили да је томе увелико допринела добро организована и разноврсна пропаганда званичних власти Аустро-Угарске и велики број њених агената у тој земљи, као и утицај католичког свештенства на то исељеништво.⁸⁶ У гласилима хрватских исељеника у САД-у излагано је руглу, бесомучно клеветано и нападано све што је српско, а исељеници застрашивани да ће њихова родбина „у старом крају” страдати ако не подрже Аустро-Угарску.⁸⁷ Код словеначког исељеништва у Америци, аустроугарска пропаганда није имала неког већег успеха, јер је код њих заговоран републикански облик владавине и заједничка држава, а били су и под већим утицајем социјалдемократског покрета у земљи и свету. Међутим,

стечена уштеђевина”), изазвали су одијум према новој држави код знатног броја југословенских исељеника, па и оних који су се борили за стварање те државе.

⁸⁵ У САД су послати шпук Милан Прибићевић и Душан Неранџић да раде на слању добровољаца на Солунски фронт. Они су ангажовали за помоћника М. Дутину, јер је најбоље познавао наше исељенике од утицаја у САД-у, као и „многа људи у нашим колонијама” у тој држави.

⁸⁶ Истицали су се свештеници Крмпотић и Крешић и 15 хрватских и словеначких свештеника, који су објавили „Нашу изјаву”, у којој су захтевали да „Краљевина Хрватска равноправна с краљевином Угарском и заједно са осталим земљама Његова „Величанства” остане у саставу Аустро-Угарске. Ипак, они нису успели наћи већи број загрижених националиста-католика за тај свој апел.

⁸⁷ Противсрпском политиком се истицао „Народни лист”, уредник Франђо Zotti, који се залагао за хрватску државу у оквиру Аустро-Угарске. Та штампа је међу исељеницима растурана бесплатно. Противсрпску кампању у САД-у водила су и 22 конзула Аустро-Угарске и велики број заврбованих Хрвата. Милан Марјановић о томе пише: „Најгора, најнеупућенија и најзлочиначкија маса је љути Ауштријак, дјелимице под фирмом великог Хрватства, Далматинства, Бокељства, Граничарства, Босанства, Католичанства, или напросто Аустријанства, Цезаровства, а било је доста случајева чистог Кајзеровства. Народ поживинчен у биртијама, од агената, од попова и од новина”. – М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 41.

добровољачки покрет ни код њих није имао дубљег корена због истицања својих концепција уређења државе, против монархије, али и због снажног утицаја католичког свештенства које је заговарало тврдо католичанство и Словенију у оквиру неке федерације средњоевропских држава.

Радећи у Америци, Слијепчевић је прикупио документацију о животу наших исељеника, акцијама око пружања помоћи угроженом становништву и слању добровољаца. То му је омогућило да напише књигу о добровољцима. Књигу је писао пажљиво, користећи податке до којих је дошао у току своје мисије у САД-у, док су „сећања и подаци били још свежи”.⁸⁸ Ту књигу је објавио у Америци уз материјалну помоћ наших рударских радника у тој земљи. Касније је податке и оцене у новом издању те књиге објавио у земљи 1925. године. О овој проблематици писао је и у књизи „Срби у Америци”, као и у бројним часописима, штампи и пригодним публикацијама. Описао је тежак живот наших исељеника у Америци и њихов допринос у борби за стварање нове државе, политику српске владе и Генералштаба нове државе према добровољцима у току и након завршетка рата. И српске исељеничке организације и њихова штампа у САД-у доносили су податке о нашим добровољцима из Америке. Појединци су описивали своје и учешће других добровољаца у штампи или у брошурама, у којима је много детаља из њихове борбе и схватања ратног сукоба, о војсци Црне Горе и Србије и доприносу добровољаца у балканским и Првом светском рату.⁸⁹

Југословенски одбор и његови најистакнутији чланови у САД-у⁹⁰ ангажовали су се међу нашом емиграцијом у Америци око прикупљања помоћи и слању добровољаца у земљу. Та активност је вођена и преко соколских савеза Срба, Хрвата и Словенаца и свештенства, које се залагало за стварање једне државе Јужних Словена. Новоосновано Југословенско народно вијеће⁹¹ преузело је на себе даљу активност око прикупљања и слања добровољаца на Солунски фронт.

⁸⁸ Слијепчевић је књигу *Добровољци* потписао именом Милан Топлица, као и друге чланке у Америци.

⁸⁹ У Загребу је 1925. објавио књигу *Наши добровољци у Свјетском рајћу*, а у Женеви 1917. књигу *Срби у Америци*. М. Ш. Гађиновић у својој књизи објавила је сећања једног броја наших исељеника из Херцеговине и Црне Горе. – М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 35, 39.

⁹⁰ Др Анте Бијанкини, Милан Марјановић, Никола Жупанчић.

⁹¹ На збору у Питсбургу, 10. септембра 1916, коме је присуствовало 615 делегата из Северне и Јужне Америке, основано је Југословенско народно вијеће. Председник др Анте Бијанкини. Од Срба у Вијећу су били Михаило

Слању добровољаца из САД-а и стварању јединствене државе Јужних Словена супротстављао се и социјалистички лист „Радничка стража“, који је активност Пера Слијепчевића, Владимира Гафиновића и других називао „игром српске буржоазије, супротног класним интересима радника“. По схватању уредника тог листа, том акцијом се помаже стварање југословенске државе као монархије, која неће бити ништа друго до велика Србија, мада јој назив може бити и Југославија. Овај лист је нападао не само династију Карађорђевића већ и Југословенски одбор у Лондону, називајући га самозваним и недемократски конституисаним форумом.⁹² Социјалистичка партија САД-а такође је била против помагања било које стране у сукобу, па чак и унесрећеног српског и других народа, сматрајући да је то империјалистички рат, што је утицало на понашање не малог дела социјалдемократски оријентисане југословенске емиграције у САД-у.⁹³ У томе су, не малу, улогу имали и свештеници и десни националисти свих југословенских народа, који су деловали у САД-у. До расцепа је дошло и у Југословенском социјалистичком савезу,⁹⁴ за или против Аустро-Угарске. У југословенској емиграцији, посебно оној која је била обухваћена класним радничким покретом, биле су познате оцене Лењина и других првака Друге интернационале о Првом светском рату као империјалистичком рату и њиховој подршци Србији и другим народима који су водили одбрамбени и ослободилачки рат против освајачке и пљачкашке политике аустроугарске буржоазије и њених савезника и намера да поробе Јужне Словене на Балкану. Помагање борбе српског народа у датом времену није био само хумани чин, већ и политички задатак свих родољубивих и класносвесних југословенских радника у Америци.⁹⁵

Пупин, свештеник Јован Крајновић и Илија Балаћ. Тада је одлучено да се сједине соколске организације и формира Соколски савез Срба, Хрвата и Словенаца.

⁹² М. Ш. Гафиновић, н.д., стр. 41-42.

⁹³ На конгресу Социјалистичке партије САД-а (7. април 1918) и даље се противило одласку добровољаца, иако су САД ушле у рат на страни Антанте.

⁹⁴ Словенци и Срби били су на страни Антанте и уједињења Србије и Црне Горе са другим јужнословенским народима у државу Југославију, а Хрвати против рата уопште и против стварања Југославије, која ће бити буржоаска држава и проширена Србија. – Стјепан Лојен, *Успомене једног исељеника*, Загреб.

⁹⁵ М. Ш. Гафиновић, н.д., стр. 42.

Са доласком у САД званичних представника српске владе и Југословенског одбора из Лондона⁹⁶ поново је оживела активност међу југословенском емиграцијом у Америци на организовању и слању добровољаца и помоћи српском и другим југословенским народима и њиховим напорима за стварање заједничке државе. У остварењу тог циља наилазило се на разне тешкоће. После капитулације Црне Горе, дошло је у САД-у до несугласица међу емигрантима Црногорцима, за којим се повео и један део Херцеговаца, сматрајући да више нема смисла ићи у рат који је завршен. Томе су допринели не само понашање црногорске владе и краља Николе већ и емиграната из Црне Горе, који су отишли у иностранство после капитулације. Међу тим исељеницима избили су тада сукоби и око уређења будуће заједничке државе.⁹⁷ Српска влада је упорно инсистирала код својих представника у Америци да појачају активност на окупљању добровољаца, јер је то „питање од првокласног значаја” и за војску и српски народ у целини. Зато је „требало радити најенергичније”, како би акција у свему успела међу српском и југословенски опредељеном емиграцијом у Америци, одакле се очекивао велики број добровољаца.⁹⁸

Активност на слању добровољаца слаби после капитулације Црне Горе и повлачења српске војске преко Албаније на Крф, у Грчку. Дошло је до колебања и неких истакнутих активиста у САД-у, међу којима се налазио и Михаило Пупин, генерални конзул Краљевине Србије у САД-у, од чијег се угледа и рада по том питању много очекивало.⁹⁹ У насталој ситуацији, Пупин није веровао у даљи успех започете активности на окупљању и слању добровољаца, јер су Централне силе показале одлучност у остварењу својих циљева, а влада САД-а се држала неу-

⁹⁶ Крајем октобра 1915. у САД је дошао Милан Марјановић, члан и изасланик Југословенског одбора у Лондону. У штампи и говорима вршио је пропаганду међу исељеницима у Америци. Са доласком ппук. Милана Прибићевића 1916. водиће се организована кампања слања добровољаца на Солунски фронт.

⁹⁷ М. Ш. Гаћиновић, н.д., стр. 42-43.

⁹⁸ Исто, стр. 43.

⁹⁹ У Петрограду нису имали поверење у М. Пупина. Руска влада је преко посланика Мирослава Спалајковића препоручила српској влади да на том задатку ангажује другог представника. Такво мишљење је стечено на основу извештаја руског посланика Бехмејтова. И сам Пупин је писао Хинку Хинковићу, члану Југословенског одбора, 22. септембра 1916, да не верује да ће његова мисија око добровољаца дати жељени резултат, због економске коњуктуре у САД-у и побољшаног положаја радника у тој земљи. „Југословени у Америци данас тако добро напредују економски, да би врло мали број оставио стални посао у Америци, који се данас добро плаћа, па да иде на Балкан да се тамо бори”. – М. Ш. Гаћиновић, н.д., стр. 43.

тралности. Чланови Југословенског одбора у Лондону инсистирали су код Пупина и других активиста у Америци да се појача активност на слању добровољаца у помоћ српској војсци ради ослобођења свих југословенских народа и стварања заједничке државе. Сматрали су да је обавеза свих југословенских оријентисаних родољуба, а у датим међународним односима и „војничка и политичка нужда да се што више људи из неослобођених крајева пријаве у српску војску”.¹⁰⁰

У добровољце се јављао цвет српског, црногорског и другог југословенски оријентисаног исељеништва у иностранству, посебно они код којих је била изражена националослободилачка компонента жртвовања за свој народ. Она је највише била изражена код Херцеговаца и становника старе Херцеговине, односно са територија које су у XIX веку ушле у састав Црне Горе, становника Боке Которске и других крајева у Приморју, где је било много Херцеговаца и њихових потомака, који су у те крајеве дошли у време млетачко-турских и аустро-турских ратова и устанака у Херцеговини у XIX веку. Ту су остали трајно да живе, „интересујући се живо за родни крај и борбу својих рођених” у родном крају.¹⁰¹ Тако се схватање је „живело” у свести и понашању многих припадника економске и политичке емиграције у Америци. У добровољце су се јављали и заврбовани аустроугарски агенти, који су изазивали нереде на скуповима југословенских исељеника у Америци, нарочито кад се радило на слању добровољаца или организовању других добровољних акција.¹⁰² Представници српске војне мисије у САД-у посвећивали су посебну пажњу исељеницима и ангажовали око пружања помоћи српском народу у његовој борби против германског освајача, а нарочито оним који су се истицали у акцијама прикупљања и слања добровољаца на Солунски фронт.¹⁰³

Упркос свих напора представника српске владе, Југословенског одбора, Пера Слијепчевића, Владимира Гађиновића и других, прикупљање добровољаца за Солунски фронт није ишло према очекивању. Неки од званичних активиста на том плану тражили су да буду „разрешени дотадашњих дужности”, како би као добровољци отишли на фронт да се боре са пушком у руци.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Хинко Хинковић је од Пупина тражио да у свему помогне око окупљања добровољаца. – М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 43.

¹⁰¹ М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 43; Димитрије–Димо Вујовић, *Црногорски добровољци из Сједињених Америчких Држава*, ВИГ, 1/1965, стр. 53-63.

¹⁰² М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 44.

¹⁰³ За шефа војне мисије у САД-у Врховна команда српске војске именовала је 23. априла мајора Срђана Гајића.

¹⁰⁴ Пук Милан Прибићевић је тражио да иде на фронт.

Тачан број добровољаца из Америке није утврђен, јер није вођена прецизна евиденција, посебно добровољаца у „старом крају” из кога су раније отишли у Америку. Перо Слијепчевић наводи да је из САД-а у Балканским ратовима учествовало око 7.000, а у Првом светском рату око 10.000 добровољаца. Изражавао је и сам резерву у те податке, јер није имао потпуни увид у резултат своје и Гађиновићеве мисије у Америци, као ни у делатност Милана Прибићевића и других представника српске владе и Југословенског одбора. Чак поуздано није утврђен ни број настрадалих добровољаца из Америке приликом потапања њиховог брода у луци Сан Ђовани ди Медуа.¹⁰⁵

О значају и тешкоћама акције на прикупљању и слању добровољаца из Америке на Солунски фронт, један од актера те акције, Милан Марјановић, пише: „У великом рату највише моралне снаге за добровољни одлазак у војску требало је нашем америчком добровољцу. Тај наш човек, радник, трговац, који је у много случајева побегао у Америку само зато да избегне војној служби, који баш у трећој и четвртој години рата зарађивао лакше и много, које нико није силио нити могао да присили да напусти ту удобност – учинио је у моралном погледу највећи херојски подвиг” одлазећи на пут и фронт „без довољно средстава, да га непознатог и анонимног уврсте као прост број да повећа број пушака на једном тешком и опасном фронту”.¹⁰⁶

У току рада у САД-у, Слијепчевић је, иако млад, показао изузетну способност политичког и културног радника, да смири и помири завађене, уједини интересе српске и друге економске и политичке емиграције у пружању помоћи свом народу у борби против германског освајача. Његов и других политички и културни рад на истом задатку и истом циљу дао је пуније резултате тек у 1917. и 1918. години, када је из иностранства на Солунски фронт дошло више хиљада добровољаца.¹⁰⁷

По повратку из САД-а Слијепчевић је наставио студије у Фрибургу и 1917. докторирао и наставио политички рад на уједињењу југословенских народа у једну државу. У Паризу је секретар Југословенског одбора и потом секретар првог југословенског министра спољних послова (1918-1919) у новој држави. Његова делатност била је првенствено усмерена на стварање државе на етничким просторима југословенских народа и просветно и културно уздицање народа. Био је секретар „Просвјете” у Сарајеву, а потом професор на Великој медреси и Филозофском факултету у Скопљу, гдје је предавао немачки језик и књижевност до 1941. када је

¹⁰⁵ У књизи *Сјоменица појољеним добровољцима код Медуве*, Цетиње 1939, стр. 35-42, наведена су имена 328 утопљених од 511 колико је било на броду; Д. Вујовић, н.н, ВИГ, 1/1965, стр. 57-59, наводи да су се спасила 164 добровољаца.

¹⁰⁶ М. Ш. Гађиновић, н.д., стр. 44.

¹⁰⁷ Види напомену 25.

протеран у Србију. Окупационе власти су га отерале 1942. године са Филозофског факултета у Београду и ставиле под присмотру као познатог националног борца. После рата (1945-1958) предавао је на истом факултету немачки језик и књижевност и био шеф катедре.

Слијепчевићево политичко и научно дело резултат је његовог свестраног образовања у развијеним европским образовним и културним центрима и наслеђа културе и политичког миљеа средине у којој се радио и радио. Био је не само европејац, на чијој се култури интелектуално формирао, већ и Херцеговац, Србин и Југословен истовремено, што је оставило трага у његовом делу. Дао је значајан допринос развоју педагошке науке, историје југословенске и светске књижевности, политичких идеја и улоге личности у историји наших народа у првој половини XX века. Бавио се истовремено и општим и посебним у развоју људског друштва и његове културе, етичким и религиозним идејама у одређеном времену и срединама, проблемом свести, судбинама људи и народа и њиховом развоју, посебно народа Балкана. Његов политички и научни рад оцењиван је из разних углова посматрања и промишљања, од критичког до критизерског. У научном стваралаштву су га сматрали позитивистом, најчешће у бољем смислу те речи, а у политичком, националистом и Југословеном „урезаним у његовом духовном бићу”. Међутим, пажљивијим проучавањем његова дела и укупног стваралаштва уочиће се, под условом да се има потребно знање онога о чему је Слијепчевић писао, да су његови радови пуни података, не просто фактографских, које прате његове оцене и закључци, понекад и веома оштри, о људима и ретроградним појавама, богатство културноисторијских и биографских података о људима и друштвеним превирањима у развоју народа, спољним утицајима и унутрашњим кочницама, које су поједине народе одвели на путеве непримерене њиховом друштвеном бићу и могућностима. То је могао дати само онај који је све то критички посматрао у мноштву информација. Његов став да без упоређивања нема ни објективне оцене присутан је у његовом стваралаштву и политичкој делатности. У политичком и културолошком стваралаштву „успоставио је потпунији склад између домаћих и страних тема, односно између домаћих и светских видика, домаће и европске културе”. Светска и наша култура „осећају се из његових текстова као уређена целина између којих постоји и врло одређен однос: полазећи од једне културе захватамо другу и обратно” Умео је да „апстрахује детаљ и да га употреби као најефикаснији аргуменат или илустрацију” онога што је хтео да истакне и „да га из категорије споредног пренесе у категорију битног”.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Анали Филолошког факултета у Београду, ВИ, Београд 1966, стр. 21-23; П. Слијепчевић, *Огљеди*, Нови Сад 1971, стр. 12-13. Приредио и предговор написао др Петар Милосављевић.

Зато је његово дело драгоцено, његове поруке су и поуке новим генерацијама да наставе борбу за богатије и хуманије друштво, које је желела и за њега се борила његова генерација. А генерација Пера Слијепчевића и Владимира Гађиновића „јурила“ је у суноврат, у беспопштедну борбу, не мислећи „шта ће бити од њих“, свесно се жртвујући за свој народ. Ослободилачки ратови нашег народа изнедрили су велики број хероја, народних вођа и светловаца. Свакој генерацији се чинило да је њихова жртва непоновљива, узвишена, величанствена. О томе су писали и пишу историчари, књижевници, пева народ, а уметници стварају дела која стално подсећају да је само жртва за свој народ величанствена, достојна памћења, трајног надахнућа. Свесно жртвовање добровољаца у ослободилачким ратовима, батаљона смрти на Тарабошу код Скадра, на Дрини, Колубари, Мојковцу, Кајмакчалану, Кадињачи и бројним другим бојиштима у балканским, Првом и Другом светском рату, показују, као у старој Хелади, какву психобиолошку и националну снагу носи један народ, високо етички однеговану љубав према слободи, правди, чојству, својој земљи и свом народу. Црногорци и Херцеговци су то кроз историју безброј пута доказали и били неугасле звезде слободе у вековном мраку туђинске окупације и тираније. На Србију се гледало, и гледа, као на вечни пламен који ће се разбуктати, непријатеља сагорети, светлошћу и топлином огрејати измучени српски народ.

Dorde Piljević

CONTRIBUTION OF PERO SLIJEPCHEVIĆ IN ORGANIZING
OF VOLUNTEERS IN THE FIRST WORLD WAR

Summary

Life of Pero Slijepčević and his generation of fighters for national freedom of Serbian and Montenegrin people against the Turkish and Austrian-Hungarian kingdom, which were conquering the Balkans and enslaving its peoples, left a deep trace in the history of our nations at the beginning of 20th century.

In first decades of the 20th century, in his young years, imbued with liberation struggle of Herzegovinian people, Pero is in the closest leadership of Bosnian-Herzegovinian youth in struggle against the occupying and conquering politics of Austria-Hungary, in 1912 he is a volunteer in Montenegrin army against the Turks on Skadar, than in Serbian army against the Bulgarians in 1913, and together with Vladimir Gaćinović, he is one of the most popular political and cultural activists among our emigrants in America in the First World War. His contribution in awakening of national consciousness, spreading of education and culture and mobilization for Salonika's Front among the Yugoslav emigration in America and Europe were unmeasurable.